

अवैध विलंबित जन्म-मृत्यु नोंदी रद्द करुन
प्रमाणपत्र परत मिळविण्याबाबतची
कार्यपद्धती व कालबद्ध कार्यक्रम
मार्गदर्शक सूचना

महाराष्ट्र शासन

महसूल व वन विभाग

शासन परिपत्रक क्रमांक : संकीर्ण-२०२५/प्र.क्र.०३/(ई-१२९२८४७)/आस्था-१५

पहिला मजला, मुख्य इमारत,

मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.

दिनांक : १ डिसेंबर, २०२५

वाचा :-

१. जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९
२. महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यु नोंदणी नियम, २०००
३. विधि व न्याय विभाग, भारत सरकार, नवी दिल्ली अधिसूचना, दि. ११.०८.२०२३
४. सार्वजनिक आरोग्य विभाग, शासन निर्णय क्र.जमृनो-२५२५/(ई.ओ.१९९९८९)/प्र.क्र.२२/कु.क., दिनांक १२ मार्च, २०२५.
५. सार्वजनिक आरोग्य विभाग, शासन निर्णय क्र. जमृनो-२५२५/(ई.ओ.१९५३१४३)/प्र.क्र.२२/कु.क.-२, दिनांक १६ सप्टेंबर, २०२५.

प्रस्तावना :-

भारत सरकारने जन्म-मृत्यु अधिनियम, १९६९ मध्ये सुधारणा करुन विलंबित जन्म-मृत्यु नोंदीचे प्रमाणपत्र देण्याचे अधिकार तहसिलदार तथा तालुका दंडाधिकारी, उपविभागीय दंडाधिकारी व जिल्हा दंडाधिकारी यांना प्रदान केले आहेत. जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६९ व महाराष्ट्र जन्म आणि मृत्यु नोंदणी नियम, २००० अन्वये जन्म व मृत्यु नोंदणी करण्याची कार्यपद्धती निश्चित करण्यात आलेली आहे. यासंदर्भात सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भ क्र.४ व ५ येथील शासन निर्णयान्वये विलंबित जन्म-मृत्यु नोंदी घेण्याबाबतची सविस्तर कार्यपद्धती विहित करण्यात आलेली आहे. त्यानुसार केलेल्या कार्यवाहीबाबतचा आढावा घेण्यासाठी अपर मुख्य सचिव (गृह) यांच्या अध्यक्षतेखाली अपर मुख्य सचिव (महसूल) यांच्यासमवेत दि. ११.११.२०२५ रोजी बैठक आयोजित करण्यात आली. सदर बैठकीमध्ये सर्व संबंधितांनी सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भ क्र.४ व ५ येथील शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार विलंबित जन्म व मृत्यु नोंदणी प्रमाणपत्रे परत घेणे / फेर तपासणी होण्याबाबतची कार्यवाही तातडीने होत नसल्याने सर्व विभागीय आयुक्त, जिल्हाधिकारी, तहसिलदार यांना तातडीने कार्यवाही करण्याचे महसूल व वन विभागाच्या वतीने निर्देश देण्याची विनंती केली. त्यानुषंगाने अपर मुख्य सचिव (महसूल) यांनी महसूल व वन विभागाकडून सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भाधीन शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार सर्वसमावेशक सूचना निर्गमित करण्याचे निर्देश दिले.

परिपत्रक -

अपर मुख्य सचिव (गृह) यांच्या अध्यक्षतेखाली अपर मुख्य सचिव (महसूल) यांच्यासमवेत दि. ११.११.२०२५ रोजी बैठक आयोजित करण्यात आली. सदर बैठकीमध्ये झालेल्या चर्चेनुसार सार्वजनिक आरोग्य विभाग, संदर्भ क्र.४ व ५ येथील शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार विलंबित जन्म व मृत्यु नोंदणी प्रमाणपत्रे परत घेणे / फेर तपासणी होण्याबाबतची कार्यवाही सर्वप्राथम्याने होण्याच्या अनुषंगाने सर्वसमावेशक मार्गदर्शक सूचनेनुसार कार्यवाही करण्यात यावी.

१) जन्म व मृत्यु नोंदणी कायदा, १९६९ मध्ये दि. ११.८.२०२३ रोजी करण्यात आलेल्या सुधारणेनंतर नायब तहसीलदार यांनी वितरीत केलेली प्रमाणपत्रे परत घेण्यात यावीत, तसेच परत घेण्यात आलेल्या प्रमाणपत्रांची सक्षम प्राधिकारी / जिल्हाधिकारी यांच्या स्तरावर पडताळणी करावी.

२) राज्यामध्ये स्थगिती देण्यात आलेल्या प्रलंबित अर्जावर तातडीने कार्यवाही होणे आवश्यक असल्याने, सर्व संबंधित कार्यालयांकडे प्रलंबित अर्ज प्रकरणी सार्वजनिक आरोग्य विभाग, दि. १६.०३.२०२५, २९.०५.२०२५ व दि. १६.०९.२०२५ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेल्या नियमावलीतील तरतूदीनुसार तपासुन कार्यवाही करावी. तसेच या SOP प्रमाणे प्रमाणपत्र नसतील ते ताबडतोब रद्द करण्यात यावे. तसेच CRS पोर्टल वरील नोंद तात्काळ वगळण्यात यावी.

३) प्रलंबित अर्ज तपासतांना आधार क्रमांक व जन्म प्रमाणपत्र तारीख यामध्ये भिन्नता आढळल्यास तात्काळ पोलीस स्टेशनमध्ये तक्रार दाखल करावी.

४) खालील नमूद शहरे / तालुक्यांमध्ये सदर अनधिकृत जन्म-मृत्यू प्रकरणे मोठ्या प्रमाणावर आढळून आल्याने सर्व संबंधित तहसीलदार / पोलीस स्टेशन गांभीर्याने सदरची प्रकरणे तपासावी.

i. अमरावती, ii. सिल्लोड iii. अकोला iv. संभाजीनगर शहर v. लातूर vi. अंजनगाव सुर्जी vii. अचलपूर viii. पुसद ix. परभणी x. बीड xi. गेवराई xii. जालना xiii. अर्धापूर xiv. परळी

५) तहसीलदारांनी दिलेल्या आदेशानंतर सर्व संबंधित महापालिका / नगरपालिका यांनी विलंबित जन्म नोंदी घेऊन वितरीत करण्यात आलेल्या प्रमाणपत्रांमध्ये मोठ्या प्रमाणात तफावत / बनावट प्रमाणपत्र निर्गमित केल्याचे आढळून आले आहे, सबब, तहसीलदारांनी दिलेल्या आदेशानंतर सर्व संबंधित महापालिका / नगरपालिका यांनी वितरीत केलेल्या विलंबित जन्म नोंदीचे Reconciliation करण्यात यावे.

६) तहसीलदार यांनी विलंबित जन्म नोंदी घेण्याचे आदेश दिले नसतांनाही काही कार्यालयांकडून प्रमाणपत्र निर्गमित केल्याचे दिसून येत आहेत. सबब, सदर प्रमाणपत्रांची पडताळणी करण्यासाठी सर्व संबंधित महापालिका / नगरपालिका यांच्याशी समन्वय साधून आवश्यक ती कार्यवाही करण्यात यावी.

७) सार्वजनिक आरोग्य विभाग, दि. १६.०३.२०२५, २९.०५.२०२५ व दि. १६.०९.२०२५ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेल्या नियमावलीतील तरतूदीनुसार सदर प्रमाणपत्रांची पडताळणी करावी, अवैध प्रमाणपत्रे तात्काळ रद्द करण्यात यावीत तसेच CRS पोर्टल वरील त्या प्रमाणपत्रांची नोंद तात्काळ वगळण्यात यावी.

८) आधार कार्ड हे कोणताही विषय / प्रकरणासाठी पुरावा म्हणून ग्राह्य धरता येणार नाही.

९) अनेक तहसीलदार कार्यालयांनी अर्जदार / लाभार्थी यांनी फक्त आधार कार्डला पुरावा ग्राह्य मानून जन्म प्रमाणपत्र दिलेले आहे. (शाळेचा कोणताही दाखला किंवा जन्म तारीख / रथळाचा कोणताही पुरावा नसताना) जे विलंबित जन्म प्रमाणपत्र देण्याचे आदेश देण्यात आले आहेत ते त्रुटीपूर्ण आहेत आणि अशा प्रमाणपत्रांचा पुनर्विचार करणे हे कार्यकारी दंडाधिकारी / तहसीलदारांची जबाबदारी आहे. सार्वजनिक आरोग्य विभागाकडून जी नियमावली (SOP) प्रसिद्ध झाली आहे किंवा १९६९ जन्म-मृत्यू नोंद कायद्यातही असे स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले आहे की,

विलंबित जन्म नोंदीसाठीचे प्रमाणपत्र दिल्यानंतर कुठल्याही तक्रारी आढळल्यास त्या आदेशाचा पुनर्विचार करावा.

१०) जन्म तारखेत तफावत असलेले सगळी प्रमाणपत्रे रद्द करणे ही कार्यकारी दंडाधिकारी, उपविभागीय अधिकारी यांची जबाबदारी आहे. अशी यादी बनवून त्यांनी पोलीसांनाही द्यायची आहे. अशा लोकांविरुद्ध पोलीसात तक्रार दाखल करावी.

११) तहसीलदार / उपविभागीय कार्यालयाने पुढच्या काही दिवसात फक्त आधार कार्डला मूळ जन्म प्रमाणपत्रासाठीचा मूळ महत्वाचा पुरावा धरला असेल, अश्या व्यक्तींची यादी व अर्जदाराने केलेल्या अर्जात दिलेल्या माहिती / पुराव्यात जन्म तारखेत तफावत असलेल्याची यादी ताबडतोब पोलीस स्टेशन येथे द्यावी. ज्या तहसीलमध्ये पोलीस तक्रार झाली नसेल, गुन्हा / FIR दाखल झाला नसेल, तर असे तफावत असलेल्या जन्म तारखेचे म्हणजेच अर्जदाराने बनावट/ फसवणूक केली आहे म्हणून त्यांच्या विरोधात गुन्हा दाखल करण्याची जबाबदारी हे तहसीलदार यांची आहे. त्यांनी अश्या ठिकाणी गुन्हे ताबडतोब दाखल करावेत.

१२) जे जन्म प्रमाणपत्र रद्द करण्यात आले आहेत, तहसीलदार व स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे अधिकारी यांनी समन्वयाने हे सगळे मूळ प्रमाणपत्र लाभार्थी / अर्जदाराकडून प्राप्त करून घ्यायचे आहे. हे मूळ प्रमाणपत्र परत मिळत नसेल तर स्थानिक पोलिसांची मदत घ्यावी.

१३) रद्द करण्यात आलेले मूळ जन्म प्रमाणपत्र परत आलेले नाही, तसेच असे अर्जदार / लाभार्थी हे सापडत नसतील, त्यांचे पत्ते सापडत नसतील, अशा व्यक्तींची यादी तयार करून त्यांच्या विरोधात स्थानिक पोलीस स्टेशन येथे तक्रार / गुन्हा दाखल करण्याची जबाबदारी ही स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे मुख्य अधिकारी, निबंधक / आरोग्य अधिकारी तसेच तहसीलदार यांची असेल.

१४) महानगरपालिका, नगरपालिका / नगरपरिषद यांच्या अधिकाऱ्यांनी असे सापडत नसलेले किंवा गायब झालेले अर्जदार / लाभार्थ्यांची यादी तयार करावी. तहसीलदार यांच्या सहकाऱ्याने तहसीलदार याची पोलिसात तक्रार दाखल करावी. जे अर्जदार मूळ जन्म प्रमाणपत्र घेऊन निघून गेले त्यांना फरार घोषित करण्याची प्रक्रिया स्थानिक पोलीस स्टेशनने करायची आहे.

१५) विभागीय आयुक्त यांनी त्यांच्या अध्यक्षेखाली विलंबित जन्म व मृत्यु नोंदणी प्रमाणपत्रे परत घेणे / फेर तपासणी होण्यासाठी जिल्हाधिकारी, सर्व संबंधित तहसीलदार, सर्व संबंधित महापालिका / नगरपालिका / जिल्हा परिषद यंत्रणा /पोलीस यंत्रणा यांच्याशी समन्वय साधून एक दिवसीय मेळावा आयोजित करावा.

१६) जन्म व मृत्यु नोंदणी कायदा, १९६९ मध्ये दि.११.८.२०२३ रोजी करण्यात आलेल्या सुधारणेनंतर शासनातर्फे देण्यात आलेल्या स्थगितीच्या वेळी किंवा त्यांनंतर प्राप्त झालेल्या अर्जावर अद्याप कोणतीही कार्यवाही झालेली नाही. त्यामुळे पुढील बाबींच्या अनुषंगाने जिल्हाधिकारी स्तरावरून खालील माहिती विवरणपत्रात माहिती शासनास सादर करावी.

जन्म व मृत्यु नोंदणी अर्ज

जन्म व मृत्यु नोंदणीसाठी प्राप्त अर्ज	किती अर्ज मंजूर करण्यात आले	किती प्रमाणपत्र वितरीत करण्यात आले	किती प्रमाणपत्र परत घेण्यात आले
१	२	३	४

२. उपरोक्त सर्व प्रक्रिया सार्वजनिक आरोग्य विभाग, दि. १६.०३.२०२५, २९.०५.२०२५ व दि. १६.०९.२०२५ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेल्या नियमावलीतील तरतुदीनुसार तसेच उपरोक्त मार्गदर्शक सुचनेनुसार विशेष मोहिम राबवून कालमर्यादेत पूर्ण करावी. उपरोक्त मोहीमेत रद्द केलेल्या नोंदींचा तपशिल संकलीत करून संबंधित जिल्हाधिकारी / आयुक्त, महानगरपालिका यांचेमार्फत वरील विवरणपत्रामध्ये तालुकानिहाय / जिल्हानिहाय तयार करून शासनास तातडीने सादर करावा.

३. सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेताक २०२५१२०१२४२९६१४९९ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(महेश वरुडकर)
शासनाचे उप सचिव

प्रत,

१. मा. राज्यपाल यांचे सचिव
२. मा. मुख्यमंत्री तथा गृहमंत्री यांचे सचिव
३. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव
४. मा. मंत्री (महसूल) यांचे खाजगी सचिव
५. मा. मंत्री (सा.आ. व कुक.) यांचे खाजगी सचिव
६. मा. राज्यमंत्री (सा.आ. व कुक.) यांचे खाजगी सचिव
७. अपर मुख्य सचिव, गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई
८. अपर मुख्य सचिव, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
९. प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१०. सचिव , ग्राम विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
११. विभागीय आयुक्त, (सर्व)
१२. आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व)
१३. आयुक्त, आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई
१४. जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा दंडाधिकारी (सर्व)
१५. पोलीस आयुक्त/पोलीस अधीक्षक (सर्व)
१६. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व) व कटक मंडळे (सर्व)
१७. संचालक-१, आरोग्य सेवा, आरोग्य सेवा आयुक्तालय, मुंबई
१८. संचालक-२, आरोग्य सेवा तथा मुख्य निबंधक, जन्म -मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
१९. संचालक, नगरपरिषद संचालनालय, मुंबई
२०. मुख्याधिकारी, नगरपालिका/नगरपंचायत(सर्व)
२१. उप संचालक, आरोग्य सेवा तथा उप मुख्य निबंधक, जन्म -मृत्यू, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
२२. जिल्हा शल्य चिकित्सक, (सर्व)
२३. जिल्हा आरोग्य अधिकारी तथा जिल्हा निबंधक, जन्म -मृत्यू (सर्व)
२४. सर्व निबंधक, जन्म व मृत्यू * (मुख्य निबंधकामार्फत)
२५. निवडनस्ती (आस्था-१-अ)